

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗЕРНОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

(Представлено д.е.н., проф. Тарасюк Г.М.)

Зернове виробництво є однією з провідних галузей аграрного сектору національної економіки України. Сучасний рівень розвитку зернового господарства віддзеркалює економічну ситуацію в країні, яка характеризується такими явищами, як зростання виробничих витрат, загострення конкуренції, нестача фінансових ресурсів, диспаритет ціноутворення. Така ситуація вимагає пошуку якісно нових шляхів розвитку, які, своєю чергою, мають ґрунтуватися на глибокому аналізі та врахуванні всіх чинників впливу на ефективність зернової галузі. У статті узагальнено стан виробництва зерна на прикладі Житомирської області, що дало змогу визначити і проаналізувати витoki наявних проблем та знайти потенційні шляхи їх подолання, як на регіональному, так і на загальнодержавному рівнях. Проведене дослідження стану зернового господарства регіону показало, що резервами ефективної його роботи є поліпшення організаційно-технологічних умов виробництва продукції, налагодження стійких каналів її реалізації малими та середніми товаровиробниками, а також урахування техногенних умов області у процесі розробки відповідної державної політики.

Ключові слова: зернопродуктовий підкомплекс; аграрний сектор; ринок зерна; ціноутворення; виробництво зерна.

Постановка проблеми. Зернове господарство є ключовою ланкою продовольчої безпеки регіону та країни загалом. Акумуляуючи третину світових чорноземів, Україна мала б посідати передові позиції з виробництва та експорту зерна. Проте, аналізуючи стан галузі, можна стверджувати, що її потенціал використовується не повною мірою і обмежується рядом чинників. Урожайність українських аграріїв є значно нижчою порівняно з європейськими виробниками. До прикладу, такі країни, як Франція та Німеччина, мають меншу за обсягом площу посівів пшениці, ніж Україна, проте урожайність із 1 га в Україні є значно нижчою, ніж у згаданих країнах. Також проблемним питанням є державне субсидування агросектору. Розмір субсидій українських аграріїв в середньому становить 25 €/га. Для порівняння, у Польщі цей показник дорівнює 316 €/га, Словаччині – 366 €/га, Угорщині – 450 €/га та Румунії – 191 €/га. Така ситуація вимагає пошуку шляхів подолання перешкод розвитку галузі та активізації зерновиробництва. Варто також врахувати, що ефективність розвитку зернопродуктового підкомплексу держави залежить від розвитку зерновиробництва в регіонах. Тому дослідження особливостей функціонування та визначення перспектив розвитку зернопродуктового підкомплексу в області набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку зернопродуктового підкомплексу знайшло своє відображення у працях таких вчених, як С.С. Бакай, В.І. Бойко, П.І. Гайдуцький, В.В. Зіновчук, М.Г. Лобас, П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк та ін. Їхні наукові здобутки стосуються аналізу стану зерновиробництва та проблем функціонування зернового ринку. Окремим аспектам проблематики розвитку регіональних ринків присвячені роботи П.П. Боршевського, О.В. Захарчика, Л.О. Мамуль та інших. Проте зміни та тенденції сучасного функціонування зернового підкомплексу водночас з пошуком шляхів підвищення його економічної ефективності на регіональному рівні потребують проведення подальших досліджень.

Мета дослідження полягає у вивченні сучасного стану та особливостей функціонування зернового господарства області з одночасним визначенням проблем галузі та стратегічними напрямками їх подолання.

Викладення основного матеріалу. Для окреслення ролі Житомирщини в економіці держави, варто зазначити, що на неї припадає 3,7 % сільськогосподарських угідь України та 3,8 % валової продукції сільського господарства країни. У структурі сільськогосподарського виробництва регіону переважає рослинництво – 57 %, тваринництву відповідно належить 43 %. Рослинництво області спеціалізується на вирощуванні зернових культур, основними серед яких є пшениця озима та яра, кукурудза, озиме жито, овес, ярий ячмінь, зернобобові, гречка та просо. Виробництво зерна має вагомe значення для сільського господарства області. Водночас аналіз стану зернопродуктового підкомплексу на регіональному рівні виявив низку суттєвих проблемних моментів у його функціонуванні, зокрема: високий рівень банківських ставок за кредитами; відсутність державної підтримки для функціонування страхового пулу; недостатність елеваторних потужностей для зберігання зерна; значні втрати зерна (3–5

%) під час збирання врожаю, оскільки близько 85 % зернозбиральної техніки відпрацювало свій амортизаційний період; відсутність механізмів хеджування ризиків; зменшення обсягів виробництва продовольчого зерна внаслідок збільшення площ під технічними та зернофуражними культурами. Необхідно зауважити, що окреслені проблеми не є унікальними характеристиками лише для цільових товаровиробників Житомирського регіону, подібна ситуація спостерігається й у всьому зерновому підкомплексі країни. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність системного та багаторівневого підходу до вирішення окреслених проблемних моментів. Зазначимо, що важливим кроком для підтримки сільського господарства та зерновиробництва на регіональному рівні стало розроблення Програми розвитку агропромислового комплексу Житомирської області на 2011–2015 рр., якою передбачено розширення посівних площ зернових культур, оновлення зернозбирального парку за рахунок придбання техніки на умовах фінансового лізингу, запровадження інноваційних проектів з виробництва зернових культур тощо.

Аналіз структури сільськогосподарських підприємств області свідчить, що протягом досліджуваного періоду відбулося зростання їх кількості як по Україні в цілому, так і по Житомирській області зокрема (табл. 1). Цей факт може опосередковано свідчити про поступове відродження аграрного сектору області.

Таблиця 1

Загальна характеристика сільськогосподарських підприємств України та Житомирської області за 2011–2013 рр.

Рік	Регіон	Кількість с.-г. підприємств		Середня кількість працівників, зайнятих у с.-г. виробництві, осіб		Площа с.-г. угідь, тис. га		Передано в оренду	
		усього	у т.ч. фермерських	усього	у т.ч. фермерських	усього	у т.ч. фермерських	усього	у т.ч. фермерських
2011	Україна	42595	33903	582106	99858	21107,4	4282,0	19372,2	3508,4
	Житомир-ська область	851	539	13820	2159	412,5	56,0	381,6	48,2
2012	Україна	42307	33997	558566	100243	21232,5	4392,2	19509,0	3635,8
	Житомир-ська область	850	544	12867	2010	437,5	56,4	408,8	49,9
2013	Україна	45910	33796	552192	98617	21631,9	4367,7	19928,0	3628,4
	Житомир-ська область	1012	549	12914	2026	486,1	56,4	459,7	49,3

Джерело: [6]

Також спостерігається незначне збільшення площі сільськогосподарських угідь регіону, що відповідає загальнодержавним тенденціям розвитку аграрного сектору. Необхідно зауважити, що значна частина території Житомирської області постраждала внаслідок аварії на ЧАЕС, що внесло свої корективи і в питання провадження аграрного виробництва регіону. Залучення радіоактивно забруднених угідь до господарського обігу, їх рекультивация вимагає значних матеріальних затрат, що без системної державної підтримки є практично нездійсненним.

Водночас кількість працівників, зайнятих у сільському господарстві, поступово зменшується, що так само відповідає загальнодержавним тенденціям. Так, по досліджуваній області за період 2011–2013 рр. зменшення відбулося на 5 %, а загалом по державі – на 6,5 %. Необхідно зауважити, що розглядати питання скорочення працівників в аграрному секторі області доцільно у двох розрізах – економічному та соціальному. З економічної точки зору, скорочення кількості працівників, зайнятих у сільському господарстві регіону, за умови зростання обсягу оброблюваних сільськогосподарських угідь може опосередковано свідчити про інтенсифікацію аграрного виробництва, а отже, і про зростання його ефективності, що, у свою чергу, розглядається як явище позитивне. Однак, із соціальної точки зору, вивільнення економічно активного населення з аграрного виробництва тягне за собою посилення системних кризових явищ у сільській місцевості регіону, зокрема поглиблюючи депопуляційні процеси. Вирішення окресленої проблеми неможливе без запровадження дієвих правових і фінансово-економічних державних важелів регулювання.

Ще одним важливим показником, що відображає економічний стан сільськогосподарських товаровиробників, зокрема галузі рільництва, є стан забезпеченості сільськогосподарською технікою і транспортними засобами. Так, за період 2008–2012 рр. тракторний парк скоротився майже на 35 %, за зернозбиральними комбайнами ситуація ще складніша – скорочення близько 40 %, подібна ситуація також із вантажними автомобілями (табл. 2). Причиною такого скорочення є фізичне та моральне зношення та значна

витратність, адже витрати пального на 1 га сільськогосподарських угідь в Україні перевищують аналогічний показник у розвинених країнах світу в два-три рази [3, С. 4]. Отже, відновлення такої техніки є економічно невиправданим, а на придбання новітніх зразків у суб'єктів аграрного виробництва не вистачає коштів. Зауважимо, що зменшення кількості сільськогосподарської техніки не є показовим для оцінки ефективності діяльності зернопродуктового підкомплексу регіону, оскільки наразі значна кількість сільськогосподарських товаровиробників, не маючи змоги придбати новітню високопродуктивну техніку, зокрема зернозбиральну, намагаються оптимізувати свої витрати шляхом залучення техніки із інших регіонів країни або навіть з-за кордону. Окрім того, на території Житомирської області функціонують господарства – філії потужних зернопродуктових холдингов, таких як: Укрлендфармінг, Кернел, Астарта-Київ, Миронівський хлібопродукт та ін., сільськогосподарська техніка яких може реєструватися централізовано на материнську компанію або групувати у багатопрофільні МТС повного виробничого циклу (до прикладу, компанія Нібулон) [4].

Таблиця 2

Рівень забезпечення тракторами, зернозбиральними комбайнами та вантажними автомобілями сільськогосподарських підприємств Житомирської області, од.

Вид техніки	Рік					Співвідношення 2012 р. до 2008 р., %
	2008	2009	2010	2011	2012	
Трактори	6166	5614	4395	4098	4062	65,9
Зернозбиральні комбайни	1685	1553	1215	1117	1038	61,6
Вантажні автомобілі	4895	4435	3333	3071	3065	62,6
Кількість тракторів на 1 с.-г. підприємство	4,32	4,16	3,39	3,20	3,03	70,1
Кількість зернозбиральних комбайнів на 1 с.-г. підприємство	1,18	1,15	0,94	0,87	0,77	65,2
Кількість вантажних автомобілів на 1 с.-г. підприємство	3,43	3,29	2,57	2,32	2,29	66,8

Джерело: розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області

Визначальним показником збільшення валового збору зерна, оцінки роботи підприємств зернопродуктового підкомплексу та ефективності зерновиробництва загалом є досягнутий рівень врожайності сільськогосподарських культур, зокрема зернових. Так, у 2013 р. сумарна за всіма зерновими культурами урожайність становила 51,2 ц/га (табл. 3), що вище показника 2000 р. у 2,7 рази. Така тенденція зростання урожайності в досліджуваному регіоні є позитивним явищем. Протягом трьох останніх років середня урожайність пшениці в області становить 30,2 ц/га, кукурудзи – 68,9 ц/га та соняшнику – 16,8 ц/га. При цьому в 2013 р. посівна площа по всіх категоріях господарств становила 804,0 тис. га, з якої 423,1 тис. га засіяно під зерновими, що вище показника 2000 р. лише на 2 %.

Таблиця 3

Динаміка виробництва зернових культур Житомирської області

Показник	Рік					Відхилення 2013 р. від 2000 р.
	2000	2005	2011	2012	2013	
Посівні площі, тис. га	413,5	380,2	394,1	400,6	423,1	9,6
Урожайність, ц/га	18,8	20,5	39,3	43,5	51,2	32,4
Виробництво, тис. т	721,4	750,3	1507,2	1694,9	2108,6	1387,2

Джерело: [2]

Однак слід підкреслити, що певним стримувачем подальшого зростання як абсолютних, так і відносних показників виробництва зернових може стати нестабільність цінової ситуації на цільовому ринку (рис. 1).

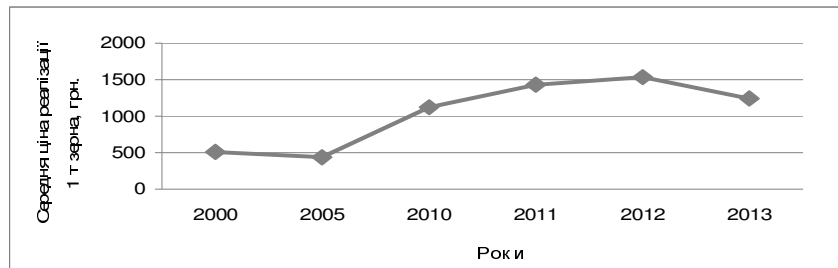

Рис. 1. Середня ціна реалізації зерна у Житомирській області, грн./т

Середня ціна реалізації зернових та зернобобових культур у 2013 р. в досліджуваному регіоні становила 1242,2 грн. за 1 т, що на 19 % менше порівняно з аналогічним показником 2012 р. Зниження цін відбулося внаслідок надходження на ринок зерна нового врожаю, що і спричинило зменшення доходів аграріїв області. Ще одним фактором впливу на рівень цін стало намагання переробних підприємств і компаній, які закупають зерно, штучно знизити ціни. Власне, значний вплив посередників на зерновому ринку Житомирської області певним чином відображає структура каналів реалізації продукції (рис. 2).

Рис. 2. Структура реалізації зернових культур у сільськогосподарських підприємствах області, %

Частка реалізації продукції за статтею «Інші канали» є значно вищою ніж реалізація населенню в рахунок оплати праці та пайовикам в рахунок орендної плати, на ринку чи переробним підприємствам. Саме у структурі цього чітко не ідентифікованого каналу, окрім реалізації до державного Аграрного фонду, перебуває закупівля зернових посередниками. Також проведене нами дослідження у 2014 р. на базі департаменту агропромислового розвитку Житомирської ОДА, показало, що близько 70 % опитаних господарств області (в опитуванні брали участь малі та середні господарства) не мають стійких каналів збуту продукції та реалізують свою продукцію на підставі короткострокових угод, терміном до одного року. Саме тому питання незахищеності товаровиробників та зменшення їхньої залежності від посередників в нинішніх умовах господарювання постає особливо гостро, а його вирішення потребує системного підходу. Позитивним кроком до вирішення цієї проблеми може бути вживання на державному рівні заходів для зниження вартості логістичних послуг під час транспортування зерна, до прикладу шляхом створення міжвідомчої робочої групи з питань логістичних витрат і підвищення ефективності експорту зерна. Це, у свою чергу, дало б змогу підвищити ціни на зерно та збільшити прибутки аграріїв.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, можна резюмувати, що подальший розвиток зернопродуктового підкомплексу, який є одним із найважливіших в економіці України, потребує якісних перетворень, здатних забезпечити підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та продовольчу безпеку як регіону, так і держави в цілому. Динаміка обсягів виробництва продукції, як у абсолютному, так і відносному виразі, є позитивною, що свідчить про окреслення процесу виходу сільського господарства регіону, зокрема його рільничої галузі, з системної економічної кризи.

Водночас необхідно враховувати особливості аграрного виробництва на Житомирщині, зокрема радіаційне забруднення частини території, а отже, і наявність певних обмежень у веденні рільництва, які мають компенсуватися за рахунок держави.

Окрім того, дані засвідчили скорочення кількості сільськогосподарської техніки у господарствах області, що, на нашу думку, хоча і є негативним явищем, однак має трактуватися неоднозначно, оскільки

в Україні нині присутня практика як міжрегіонального, так і транскордонного переміщення сільськогосподарської техніки для проведення польових робіт.

Найбільш тривожною складовою, виявленою у процесі аналізу функціонування зернового підкомплексу регіону, є тенденція до скорочення працівників сільського господарства, яке хоча і є економічно зумовленим явищем, однак має супроводжуватися відповідною державною політикою щодо їх подальшої зайнятості.

Також виникає необхідність розробки нових підходів до формування каналів збуту зернових, що має здійснюватися як самими товаровиробниками (до прикладу, шляхом створення варіативних кооперативних та інтеграційних форм), так і відповідними державними інституціями, зокрема через активізацію закупівель до Аграрного фонду, розробкою програм міжсезонного зберігання виробленої продукції на державних елеваторних потужностях та спрощенням процедур виходу дрібних і середніх товаровиробників на світові ринки збуту цільової продукції.

Список використаної літератури:

1. *Бойко В.І.* Зерно і ринок : монографія / *В.І. Бойко*. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 312 с.
2. Головне управління статистики у Житомирській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zt.ukrstat.gov.ua/>.
3. *Зубець М.В.* Інноваційно-випереджувальна модель якісного розвитку агропромислового виробництва / *М.В. Зубець, П.Т. Саблук, С.О. Тивончук* // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С. 3–8.
4. *Лобас М.Г.* Розвиток зернового господарства / *М.Г. Лобас*. – К., 1997. – 448 с.
5. Нібулон: матеріально-технічне оснащення сільськогосподарського виробництва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nibulon.com/data/pro-kompaniyu/materialno-technichne-osnaschennya-silgospvirobnictva.html>.
6. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2013 рік : статистичний бюлетень. – К. : Держслужбстат. України, 2014. – 84 с.
7. Про зерно та ринок зерна в Україні : Закон України, 4 лип. 2002 р. // Офіційний вісник України. – 2002. – № 31. – С. 123.
8. Програма «Зерно України – 2015 р.» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uaan.gov.ua/content/zerno.doc>.
9. *Саблук П.Т.* Основи організації сільськогосподарського ринку / *П.Т. Саблук, Д.Я. Карич, Ю.С. Коваленко*. – К., 1997. – 188 с.
10. Статистичний щорічник Житомирської області за 2012 р. / за ред. *Г.А. Пашинської*. – Житомир: Головне управління статистики у Житомирській області, 2013. – 476 с.
11. *Штикуляк О.Г.* Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку : монографія / *Штикуляк О.Г.* – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 259 с.

ШАТИЛО Інна Юріївна – асистент кафедри менеджменту організацій і адміністрування Житомирського державного технологічного університету.

Наукові інтереси:

– мотивація та розвиток інтеграційних процесів в агробізнесі.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2014.